

DIRK GEIRNAERT

Museumstuk afgestoft: Antwerpse fragmenten van de *Jourdain van Blaves*

Abstract – In 1845 the Antwerp librarian F.H. Mertens announced the discovery of some small manuscript fragments containing verses of an unidentified Middle Dutch text. His edition in the *Belgisch Museum* was never followed by further research. The fragments prove to be remnants of the Middle Dutch adaptation of the Old French romance *Jourdain de Blaye* (*Jourdain van Blaves*); the codex the fragments originally belonged to was probably the same as the one from which the already known Middle Dutch *Jourdain*-fragments originated.

We present a new edition of the Antwerp verses, in which we give them a place in the story of the *Jourdain*. Our research resulted in new insights concerning the Old French source text of the Middle Dutch *Jourdain*, insights that are also of relevance to the transmission history of the Old French *Jourdain*. Finally, a preserved transcription made by Mertens allows us to deduce some extra codicological information although the fragments themselves are lost now.

Inleiding

Wie schrijft die blijft ook wel eens ongelezen. Dat lijkt toch het lot geweest te zijn van de Antwerpse stadsbibliothecaris Franz Hendrik Mertens, toen hij een 160 jaar geleden een kort artikel publiceerde in het *Belgisch Museum*, het literair- en cultureel-historische tijdschrift dat van 1837 tot 1846 verscheen onder de redactie van Jan Frans Willems. Het artikel in kwestie was de bekendmaking (inclusief editie) van enkele veertiende-eeuwse perkamenten strookjes met daarop 77 deels beschadigde Middelnederlandse verzen.¹ Na Mertens' publicatie is echter nergens nog een spoor van deze strookjes of hun inhoud aangetroffen: de fragmenten zijn zoekgeraakt, hun beschrijving werd nooit in de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* (BNM) opgenomen, geen enkele van de repertoria van de Middelnederlandse letteren vermeldt ze en ze zijn evenmin ergens anders in de secundaire literatuur terug te vinden. Alleen in de kolommen van het *Middelnederlandsch Woordenboek* duiken ze een paar keer op: Verdam heeft er voor zeven lemmata een citaat uit gehaald.²

Het is vreemd dat de strookjes onbestudeerd en onvermeld gebleven zijn, omdat het restanten betreft van een verhalende tekst met intrigerende elementen. Zo wordt er een *coninc Ritsaert* in vermeld die, in aanwezigheid van zijn *baroenen* en *princhen*, een hoogoplopend twistgesprek met zijn dochter voert over een in de

1 Mertens 1845: 218-220. Zie nu ook de website van de DBNL (www.dbnl.org) waarop sinds 2006 alle jaargangen van het *Belgisch Museum* te vinden zijn.

2 De bouwstoffen van het MNW (deel 1, afgerond in 1927) melden m.b.t. de fragmenten: 'Hs. niet teruggevonden' (zie nr. 98 i.v. 56. Belg. Mus.). Een andere – ook weer weinig hoop gevende – verwijzing naar de strookjes trof ik aan in een brief van de Antwerpse stadsarchivaris F. Prims aan Willem de Vreese (d.d. 22 augustus 1930): 'Het fragment van Belg. Mus. IX, blz. 218-220 is mij nooit onder oogen gekomen.' (kopie van de brief aanwezig in de BNM).

kerker gegooide geliefde. Ook is in de tekst een exempel verwerkt uit de *Disciplina Clericalis*, een van de belangrijkste Latijnse verhalencollecties uit de middeleeuwen.³

De tekst

Voor het feit dat de fragmenten nooit onderzocht zijn is er wel een excuus: in de editie-Mertens staan ze in de verkeerde volgorde afgedrukt, waardoor het moeilijk is de verhaallijn in de tekst te ontdekken. Het is echter niet onmogelijk om de correcte volgorde te herstellen. In de ruzie tussen koning Ritsaert en zijn dochter verwijt de prinses haar vader dat hij haar toezeggingen gedaan heeft die hij nu op eens niet meer na wil komen. Op die manier, zo zegt ze, handelt hij precies als de onbetrouwbare rijkaard in een verhaal dat ze kent en dat ze vervolgens ook vertelt. Dit verhaal is het exempel *De aureo serpente* ('over de gouden slang') uit de genoemde *Disciplina Clericalis*.⁴ Dit exempel beslaat 2/3 van de Middelnederlandse tekst op de fragmenten zodat het, als men dit verhaal eenmaal herkend heeft, niet zo moeilijk meer is om ook de resterende verzen hun correcte plaats toe te kennen in het geheel van de overgeleverde tekstregels.

Vooraleer de verdere informatie over de fragmenten te geven, volgt hier eerst de tekst ervan, net zoals in de editie-Mertens afgedrukt in acht blokken, nu in de herstellende volgorde.⁵ Ik heb hieronder de blokken en de verzen voorzien van een nieuwe nummering, waarbij ik die uit de editie-Mertens telkens tussen haakjes op de nieuwe laat volgen.

I (II)

- I (11) Ic segt u wel, wilt verstaen,
 Dat ghi dat sult becopen,
 Dulle dierne, ghi ebt verlopen
 Mijn gebod ende mine woort;
 5 (15) Ic adde gewroken de moort
 Die vor mi deide de sod
 Nemaer⁶ di, also elp mi god!
 Bi der beide van den baroen,
 Deide icken in den kerker doen.
 10 (20) ghaelt.

II (IV)

- 11 (30) Die ghi daet in den kerker doen.
 Ghi slacht wel enen felloen,
 Daer ic eens of horde tellen,
 Ende dat sal ic u verspellen

3 De *Disciplina Clericalis* is het werk van de elfde-eeuwse joodse bekeerling Petrus Alphonsus, astronoom en arts aan het hof van Koning Alfonso VI van Castilië. De bundel bevat 33 moraliserende Oosterse vertellingen, vertaald uit het Arabisch, Perzisch en Hindi.

4 Het verhaal is het nr. 17 van de collectie; voor de inhoud ervan, zie verder.

5 Elk blok komt overeen met een kolomfragment van de recto- of versozijde van een der strookjes.

6 De ed.-Mertens heeft *Ne vor*.

15 (34) Voor u allen, verstaten ne ... re.
 Het was eens .i. woukerare,
 Die enen sac met gelde verloos.
 Want daer was in .i. serpent,
 Also ic u mach doen bekent,

III (VI)
 20 (49) Ic weet ene goede mare,
 Die ic u leggen wille voor ogen:
 Die tgelt verloos ic horde ...
 Die hem gawe sijn verlies,
 Hi souden geiven, zijt zeiker dies,
 25 (54) .x. lib., ende die ghereet,
 Na dien dat ic dat weet.
 Ic ebbe liever sem mijn leiven
 .x. lib., datti mi sal geiven,
 Dan ic hem sinen scat onthoude.

IV (VIII)
 30 (69) Sinen scat datti hem gaf.
 Hi sprac: 'Here, doet mi geiven,
 .x. lib. in ebbe waer bi leiven.'
 Als dat de woukerare horde
 Bedochti hem metten worde;
 35 (74) Hi seide: 'Vrient, ic hebbe mijn gelt,
 Want ic ebt wel getelt,
 Ne waer, sech, wel sidi bekent,
 Daer was noch .i. dustaen serpent

V (III)
 Men soutse met rechte confundeiren
 40 (22) Waer⁷ dat mense bevinden⁸ mochte.'
 'Vader, de woukerare besochte
 Dat men den pijnre angen soude;
 Om dieswille datti woude
 [Q]uite⁹ weisen van den belove.
 45 (27) daerof in hove
 ... woukerare, si u bekent,
 Die seide dat noch .i. serpent

VI (V)
 Daer sat de wet ende menich genoot,
 Die niet wisten wie adde recht.
 50 (41) J. ieude cam daer gaende slecht¹⁰

7 De ed.-Mertens heeft *Vor*.

8 De ed.-Mertens heeft *bewinden*.

9 Dit woord ontbreekt in de ed.-Mertens; ik heb het aangevuld op basis van zijn bewaard gebleven transcriptie (cf. *infra Een brief van 2 januari 1845*), waarin op deze plaats nog de letters *wte* staan.

10 De ed.-Mertens heeft *sleucht*.

Die de sake eift verstaen:
 Hi sprac aldus arde zaen;
 Hi seide: 'Ghi heren, wildi'¹¹
 Van deiser dinc bliven op mi?
 55 (46) Elc sal recht behouden,
 Ende niet verliesen bi minen scouden.
 De voorcooper sprac.....

VII (VII)

..... per ende beide
 Doet ons sien, sonder leide,
 60 (61) Den sac, met alle so hi was.
 Rechte voort, zijt zeiker das,
 Deide men den sac comen:
 De iode eiften genomen:
 Hi besachen met genent
 65 (66) Hi vant¹²
 En .c. maerc van goude.
 Doe sprac de iode, van herten boude.

VIII (I)

Metgaders der gods gewelde.
 seide aldus de coninc Ritsaert:
 70 (3) ghi doet ende verclaert
 mine scande,
 V[oer] de princhen van minen lande;
 Ghi stelt mi teigen enen woukerare.
 Ic ne bem geen drogenare.
 75 (8) Bi den god die mi doet leiven
 Ic sal u hem te wive geiven,
 U, ende ooc alf mijn goet.

Identificatie

Enkele jaren geleden verzorgden Willem Kuiper en Jos Biemans de *editio princeps* van alle bekende fragmenten van de *Jourdein van Blaves*, de Middelnederlandse bewerking van het Oudfranse Picardische chanson de geste *Jourdain de Blaye*.¹³ Het ging daarbij om vier fragmenten (in totaal 442 verzen) die resp. in de Stadsbibliotheek te Maastricht en in de Universiteitsbibliotheek te Leiden bewaard worden. De vier fragmenten hebben alle behoord tot dezelfde codex, een tweekolommig handschrift (mogelijk 42 regels per kolom) uit het tweede kwart van de veertiende eeuw en geschreven in het zuiden van West-Vlaanderen. Dankzij de uitvoerige informatie die Kuiper en Biemans in hun editie over het handschrift en de inhoud van de *Jourdein* geven, was het mogelijk om de fragmenten uit het Bel-

¹¹ De ed.-Mertens heeft *wildidi*.

¹² Mogelijk te vervolledigen als: *Hi vant [daer in dat serpent]*.

¹³ Kuiper-Biemans 2004: 211-246.

gisch Museum te herkennen 1) als een derde set restanten van deze ridderroman, die 2) bovendien waarschijnlijk ook weer uit dezelfde codex afkomstig is als de Leidse en de Maastrichtse fragmenten.

De inhoudelijke elementen die naar de *Jourdein* verwijzen zijn onder andere het feit dat er ook in de Antwerpse fragmenten een *coninc Ritsaert* voorkomt (vs. 69), dat diens dochter (zie vs. 41) net zoals in de *Jourdein*, een van de hoofdpersonen is, dat de geliefde van de dochter door de koning aanvankelijk ook als *de sod* wordt omschreven (vs. 6), dat koning Ritsaert belooft zijn dochter aan hem uit te huwelijken en dat hij hem daarbij als bruidschat de helft van zijn bezit wil geven (vs. 76-77).¹⁴ Ook wanneer we er de Oudfranse bron bij halen (zie verder) vinden we nog voldoende andere overeenkomsten om met een gerust gemoed deze Antwerpse fragmenten als *Jourdein van Blaves*-restanten te kunnen beschouwen.

Een tweede punt bij deze fragmenten is dat ze – voor zover we dat op basis van alleen de editie-Mertens kunnen beoordelen – mogelijk zelfs uit dezelfde codex afkomstig zijn als de fragmenten in Kuiper-Biemans 2004. Aanwijzingen daarvoor zijn vooral de Vlaamse en met name de specifiek (Zuid)westvlaamse dialectkenmerken die Kuiper en Biemans uitvoerig voor hun fragmenten beschrijven. Voorbeelden hiervan zijn de spelling *ou* voor *oe* (*woukerare*), *procope* van de *h*- (*adde*, *ebt*, *alf*), depalatalisering van *er*+consonant (*arde*), de zeer frequente spelling *-oo-* voor de lange ‘o’ (*ooc*, *genoot*, *voor*) en *cam* voor *quam*. Vooral de consequente spelling *-ei-* voor de lange ‘e’ (*deide*, *geiven*, *teigen*, *zeiker*), die door Kuiper en Biemans als zeer opmerkelijk wordt gekarakteriseerd, lijkt de Antwerpse strookjes met het reeds bekende *Jourdein*-materiaal te verbinden. Dialectkleuring en bepaalde spellingseigenaardigheden van de Antwerpse fragmenten zijn dus dezelfde als die van de Maastrichtse en de Leidse. Het zijn sterke aanwijzingen voor de gelijke herkomst van de drie fragmentensets, hoewel zekerheid hieromtrent uiteraard pas verkregen kan worden wanneer de fragmenten onverhoopt teruggevonden zouden worden.

De bron van de *Jourdein*

In hun onderzoek van de relatie tussen de Middelnederlandse *Jourdein* en zijn Oudfranse bron, en dit gekoppeld aan een onderzoek van de bewerkingstechniek van de Middelnederlandse auteur, gebruiken Kuiper en Biemans de editie van P.F. Dembowski uit 1991. Deze editie bevat de tekst van de 4245 verzen tellende *Jourdain de Blaye* zoals die aangetroffen wordt in het enige bewaarde handschrift ervan,¹⁵ een handschrift dat in de tweede helft van de dertiende eeuw te dateren is. Kuiper en Biemans stellen daarbij vast dat er opvallend veel verschillen zijn tussen de Middelnederlandse en de Oudfranse tekst: ‘er kan in het Middelnederlands geen regel gevonden worden die woordelijk overeenstemt met het Oudfrans, wel kan in de meeste gevallen de overeenkomstige passage aangewezen worden’ (Kuiper-Biemans 2004: 213). Iets vergelijkbaars doet zich ook voor bij de namen van de romanpersonages:

¹⁴ Vgl. voor deze ‘*Jourdein*-indicaties’ ook de inhoudsweergave van het verhaal in Kuiper-Biemans (2004: 228).

¹⁵ Signatuur: Paris, Bibliothèque National, fonds français ms. 860.

velen hebben in de *Jourdein* een naam gekregen die in de *Jourdain de Blaye* niet terug te vinden is, maar wel in diverse andere verhalende teksten. Kuiper en Biemans verklaren de vele afwijkingen met een aanvaardbaar lijkende hypothese. Ze beschouwen de *Jourdein* als een bewerking waarbij de bewerker de plot op basis van aantekeningen of van zijn *memoria* navertelt. Daarbij herinnert hij zich de belangrijkste eigennamen nog wel, maar de overige ontleent hij aan een handvol andere teksten die hij bezat of die in zijn werkgeheugen zaten.¹⁶

Van de *Jourdain de Blaye* bestaan echter naast de door Dembowski uitgegeven dertiende-eeuwse tekst ook nog twee versies uit het midden van de vijftiende eeuw. De eerste is een rijmtekst waarbij de 4245 verzen uitgebreid zijn tot ruim 23000 alexandrijnen, de tweede is een met deze lange versie relatief vaak overeenkomende prozabewerking.¹⁷ Wanneer we nu de Middelnederlandse *Jourdein*-fragmenten naast deze lange versies leggen, dan verdwijnen een aantal van de verschillen en vinden we bovendien ook het overgrote deel van de eigennamen terug. Dit betekent dus dat de Middelnederlandse *Jourdein* niet te verbinden is met de korte versie van de *Jourdain de Blaye*, maar wel met de lange. Het betekent ook dat de in beginsel acceptabele aanname waarmee Kuiper en Biemans de verschillen tussen de Middelnederlandse en de Oudfranse tekst proberen te verklaren,¹⁸ nu overbodig wordt.

Toch is de *Jourdain* zoals we die aantreffen in de twee genoemde vijftiende-eeuwse versies niet de directe bron van de Middelnederlandse *Jourdein*. Er blijven bij vergelijking toch nog steeds te veel verschillen over en bovendien is er het feit dat de Middelnederlandse fragmenten uit de eerste helft van de veertiende eeuw dateren¹⁹ en dus ruim 100 jaar ouder zijn dan de bewaarde Oudfranse lange versies. In zijn studie over de prozabewerking van de lange versie veronderstelde Kalbus al, na vastgesteld te hebben dat deze omwerking onmogelijk op de alexandrijnenversie terug kon gaan, dat de beide versies van de vijftiende-eeuwse *Jourdain* op een nog oudere, thans verdwenen, rijmversie terug te voeren moesten zijn, anders waren de vele gelijkenissen én verschillen tussen de twee niet te verklaren.²⁰ Het is dan ook voor de hand liggend ervan uit te gaan dat ook de Middelnederlandse *Jourdein* op deze verdwenen lange versie terug te voeren is. In de Maastrichtse fragmenten wordt waarschijnlijk al op een dergelijke Oudfranse tekst gezinspeeld wanneer de Middelnederlandse auteur naar zijn bron verwijst: *Also mi tWalsce wille verclaren*.²¹ Op die manier zijn de veertiende-eeuwse Middelnederlandse fragmenten ook van belang voor de Oudfranse literatuur, omdat ze indirect een belangrijk bewijs leveren voor Kalbus' hypothese dat er lang voor het voltooiingsjaar van de vijftiende-eeuwse proza- en alexandrijnenversies al een uitgebreide versie van de Oudfranse *Jourdain* bestaan moet hebben.

16 Kuiper-Biemans 2004: 218.

17 Zie resp. Matsumura 1999 en Kalbus 1914. Kalbus geeft een uitgebreide inhoudsvergelijking tussen de twee versies en onderzoekt of er een afhankelijkheidsrelatie aan te nemen is tussen de alexandrijnenversie en de prozabewerking (Kalbus 1914: 19-126 en 129-132); naast de vele overeenkomsten tussen de twee, stelt hij daarbij echter te veel verschillen vast om van een dergelijke verhouding uit te kunnen gaan.

18 Al overgenomen in Van Oostrom 2006: 249.

19 Kuiper-Biemans 2004: 220 en 221.

20 Kalbus 1914: 132 en 140.

21 Kuiper-Biemans 2004: 232 (vs. 103).

De plaats van de Antwerpse fragmenten in het *Jourdain*-verhaal

Het verhaalgedeelte van de Franse *Jourdain* dat we voor een goed begrip van de Antwerpse fragmenten nodig hebben, beslaat in de alexandrijnenversie (ed.-Matsumura)²² de verzen 3501-5496. Hoewel de 77 Middelnederlandse verzen zelf daarin pas overeenkomen met vs. 5420-5496,²³ neem ik de begrenzing zo ruim omdat in vs. 1-15 van de fragmenten een aantal keer expliciet verwezen wordt naar gebeurtenissen die veel vroeger in het verhaal te situeren zijn.

In het verhaalgedeelte dat ons aanbelangt komt Jourdain aan in Gaders en ontmoet er toevallig koning Ritsaert en zijn dochter prinses Oriabeel. Oriabeel koestert meteen warme gevoelens voor Jourdain en laat hem in het koninklijk paleis ontbieden (3501-3637). Maar daar drijft de hofmaarschalk de spot met hem, waarop Jourdain vervolgens de man neerslaat en doodt. De koning wil Jourdain daarvoor terecht laten stellen (3802-3869) maar zijn dochter weet er hem echter toe te bewegen Jourdain te sparen. Jourdain wordt wel gevangen gezet (3921-3935). Oriabeel smokkelt hem echter vanuit de kerker naar haar vertrekken, waar hij bijna een jaar ondergedoken blijft (3991-4240). Ondertussen wordt Gaders belegerd door de heidense koning Gaudrijs en bij een van de gevechten wordt Ritsaert gevangen genomen (4243-4974). Oriabeel voorziet daarop Jourdain van een wapenrusting en hij slaagt erin Ritsaert te bevrijden (5019-5195). Ritsaert, die zijn redder niet kon herkennen, wil te weten komen aan wie hij zijn leven te danken heeft. Oriabeel zegt dat zij weet wie het is, maar vooraleer zijn naam bekend te maken dwingt ze de koning de belofte af dat hij zijn redder eventuele eerdere misstappen vergeeft. De koning belooft daarop meer dan vergeving alleen: zijn redder wil hij als beloning zijn kroon en zijn dochter schenken. Oriabeel onthult nu de identiteit van zijn redder en bekent ook dat zij hem uit de kerker verlost heeft (5321-5394). De koning ontsteekt in woede over Oriabeels ongehoorzame gedrag, gelooft niet dat de man die hij in de kerker liet gooien nog in leven kan zijn en weigert daarom zijn beloftes na te komen tegenover de persoon van wie de prinses beweert dat hij zijn redder is. Daarop verwijt Oriabeel haar vader dat hij niet beter is dan een oude beer die zijn leven lang in zijn kooi goed verzorgd en gevoed werd, maar die uiteindelijk toch probeert zijn verzorger te wurgen. Koning Ritsaert komt tot inkeer en zegt toe de beloftes die hij eerder m.b.t. zijn redder deed te zullen vervullen (5415-5496).

De drie gedeeltes waarin de Antwerpse fragmenten op te splitsen zijn kunnen alle herkend worden in het slot van de hierboven gegeven inhoudsbeschrijving: 1. de ruzie tussen koning Ritsaert en zijn dochter (vs. 1-15), 2. het verhaal dat de prinses vertelt om haar vader het foute van zijn gedrag in te doen zien (vs. 16-68) en 3. het toegeven van de koning (vs. 69-77). Het eerste gedeelte bevat daarbij verschillende verwijzingen naar vroegere gebeurtenissen: in vs. 3-4 wordt gealludeerd op de eigengereide aanpak van Oriabeel om Jourdain uit de kerker te halen en bij haar te laten onderduiken, vs. 5-6 verwijst naar het doodslaan van de hofmaarschalk door Jourdain en naar de reactie daarop van Ritsaert, de beperkende

²² De prozaversie hebben we op deze passage niet na kunnen kijken.

²³ In de *korte* versie van de Oudfranse *Jourdain* is voor de Antwerpse fragmenten geen corresponderende passage aan te wijzen.

bepaling *nemaer di* in vs. 7 betreft Oriabeels pleidooi bij koning Ritsaert om Jourdein niet te doden en vs. 9 vermeldt de gevangenisstraf die Jourdein krijgt in plaats van zijn executie.

Het tweede gedeelte van de Middelnederlandse verzen (vs. 16-68) komt in functioneel opzicht weliswaar overeen met de versie in de Oudfranse tekst (Oriabeel wil met een gelijkenis haar vader doen inzien dat hij ondankbaar is tegenover de man die zijn leven redde), maar inhoudelijk wijkt het volledig af. In de Oudfranse *Jourdain* wordt de koning op zijn foute gedrag gewezen via de vergelijking met een ondankbare oude beer. In de Middelnederlandse *Jourdein* confronteert Oriabeel – met hetzelfde doel – Ritsaert met een geheel andere gelijkenis en vertelt ze het verhaal *De aureo serpente*, een exemplum afkomstig uit Petrus Alphonsus' *Disciplina Clericalis*. De inhoud van dit exemplum gaat als volgt. Een rijke man verliest op reis een zak met goudstukken en een slangvormig gouden sieraad. Hij looft een hoge beloning uit voor de vinder, en een arme man, die de zak gevonden heeft, geeft die – tegen het advies van zijn vrouw in – aan de eigenaar terug. De rijke man beklaagt het zich nu echter dat hij een beloning uitloofde en hij probeert onder deze verplichting uit te komen. Daartoe beschuldigt hij de vinder ervan een tweede sieraad dat ook in de zak zat, achtergehouden te hebben en hij daagt de man voor het gerecht. De rechters kunnen niet uitmaken wie gelijk heeft, maar een bijgeroepen filosoof slaagt er in de waarheid te ontdekken, waarna de rijke man als bedrieger weggejaagd wordt en de eerlijke vinder alsnog de toegezegde beloning ontvangt.

Het begin van dit exemplum is herkenbaar in de vss. 16-19. Vs. 20-29 is een gedeelte van het gesprek dat de arme man die de zak vond, voert met zijn vrouw. De *ic*-figuur in vs. 20 is de vinder die zijn vrouw opgetogen vertelt dat hij voor de vondst die hij deed een mooie beloning kan verwachten: dat vinderson loon verkiest hij boven het zelf achterhouden van de zak met goud. In de volgende passage (vs. 30-38) komt hij zijn beloning opeisen, maar de rijke man weigert deze uit te keren en beweert dat de vinder een tweede slangensieraad uit de zak achtergehouden heeft. Met de vss. 39-40 bevinden we ons voor de rechtbank waar de rijke man zijn zaak verdedigt. In vs. 41-47 wordt hier door Oriabeel als externe verteller commentaar op gegeven. Vervolgens zien we in vs. 48-49 hoe de rechters er niet in slagen om de waarheid te ontdekken totdat er een joodse man verschijnt die beweert de zaak op te kunnen lossen (vs. 50-56 of 57). De vss. 58-67 maken onderdeel uit van de uiteindelijke ontknoping, waarbij de jood de zak opnieuw onderzoekt, vooraleer zijn redenering op te zetten op basis waarvan recht gesproken zal kunnen worden.

In deel drie, de slotverzen van de fragmenten, spreekt koning Ritsaert (vs. 69-77). Hij wil niet dat Oriabeel hem in het bijzijn van zijn *princhen* te schande maakt door hem met een woekeraar gelijk te stellen en omdat hij een man van zijn woord is, zegt hij toe Jourdein met haar te laten huwen en hem ook de helft van zijn goed te geven.

Het situeren van de fragmenten in het Oudfranse *Jourdain*-verhaal laat ons toe ook hun plaats te bepalen ten opzichte van de andere, in Kuiper-Biemans 2004 uitgegeven fragmenten van de *Jourdein*. Die editie opent met de passage in de Maastrichtse fragmenten waarbij Jourdein zijn naam en afkomst eindelijk ook aan koning Ritsaert bekend maakt (vs. 1-19 in de ed. 2004). Deze verzen lopen globaal gezien redelijk parallel met vs. 5586-5633 in de alexandrijnenversie van de *Jourdain*. De Antwerpse fragmenten en de Maastrichtse liggen binnen het verhaal dus

niet zover uiteen: tussen het slotvers van de Antwerpse en het openingsvers van de Maastrichtse fragmenten moet zich een verhaaldeelte bevonden hebben dat in de vijftiende-eeuwse alexandrijnerversie 90 verzen beslaat.

Een brief van 2 januari 1845

Voor het onderzoek rond de Antwerpse *Jourdein*-fragmenten biedt een van de exemplaren van het *Belgisch Museum* in de Leidse Universiteitsbibliotheek nog iets extra's. Het exemplaar in kwestie²⁴ is, blijkens het *ex-libris* voorin, afkomstig uit het boekenbezit van Jacob Verdam. Na het artikel van F.H. Mertens in jaargang IX zijn er nog vier handgeschreven bladzijden mee ingebonden met een transcriptie van de fragmenten. Bovenaan de eerste van deze vier pagina's staan, in een andere hand dan die van de transcriptie, de woorden 'Brief van Mertens 2 Jan. 1845'. Vergelijking van de hand van deze pagina's met enkele brieven van F.H. Mertens bevestigt het autograafkarakter waar dit opschrift al aan refereert.²⁵

Hoe Mertens' transcriptie in Verdams exemplaar terecht gekomen is, is niet te achterhalen en het is ook niet meteen van wezenlijk belang. Wel is het interessant om vast te stellen dat er enkele opvallende verschillen zijn tussen de gedrukte editie en de handgeschreven transcriptie. In de briefversie ontbreekt b.v. elke interpunctie, zijn enkele afkortingen nog niet opgelost en zijn vele *v*'s als *u* getranscribeerd; de transcriptie heeft dus nog een diplomatisch karakter. Ook bevat de editie op een tiental plaatsen meer tekst dan de transcriptie: Mertens koos er bij een hernieuwde bestudering van de fragmenten blijkbaar voor om bijkomende ontcijferingen van moeilijk leesbare plaatsen niet meer in zijn transcriptie in te voegen, maar om dat meteen in zijn artikeltekst te doen.

Het belangrijkste verschil tussen brief en artikel is echter het feit dat beide de acht tekstblokken van de fragmenten in een andere volgorde weergeven. In de transcriptie is de volgorde I-III-VIII-VI-II-IV-V-VII, in de gedrukte editie is die VIII-I-V-II-VI-III-VII-IV.²⁶ Dit verschil komt zeer waarschijnlijk voort uit het feit dat Mertens in zijn editie de acht tekstblokken in de volgorde zette die volgens hem het beste de verhaallijn weergaf, terwijl hij in de transcriptie de tekstblokken noteerde in de volgorde zoals hij die op de fragmenten aantrof. De volgorde van de acht tekstblokken in de transcriptie kan daarbij het best verklaard worden wanneer men ervan uitgaat dat Mertens strookjes voor zich had die horizontaal uit één folium geknipt waren. Omdat het handschrift waar dit folium in thuis hoorde naar alle waarschijnlijkheid de tweekolommige codex geweest is waar ook de Maastrichtse en de Leidse *Jourdein*-fragmenten uit afkomstig zijn (zie hierboven bij *Identificatie*), impliceert dit dat het bij de Antwerpse fragmenten om twee strookjes ging met op de recto- en versozijde telkens twee tekstblokken (een blokje per kolom). Om te bepalen op welk strookje welke tekstblokken horen,

24 Signatuur: DOUSA 78 1211-15.

25 Met dank aan H. Westgeest die de brief uit Verdams exemplaar van het *Belgisch Museum* vergeleek met kopieën in zijn bezit van enkele door Mertens gemaakte transcripties. De hand die de brief bovenaan de eerste bladzijde aan Mertens linkt, is misschien die van Verdam.

26 De romeinse cijfers komen overeen met de nieuwe nummering die ik hierboven in *De tekst* gebruik.

moeten we zowel rekening houden 1) met de volgorde van de tekstblokken in Mertens' brief, als 2) met de loop van het verhaal die we hierboven reconstrueerden. Het eerste strookje bevat dan blok I en III op de rectozijde en blok V en VII op de versozijde (nr. VII staat daarbij op de ommezijde van nr. I, nr. V op de ommezijde van nr. III); op de rectozijde van het tweede strookje bevinden zich dan de nrs. II en IV, op de versozijde ervan staan nr. VI en VIII. Een eventuele andere volgorde beantwoordt nooit aan de twee hierboven geformuleerde uitgangspunten. Een probleem hierbij is dat de volgorde van de tekstblokken in de brief hier toch nog iets van afwijkt: de volgorde in de transcriptie is nl. VIII-VI en II-IV, waar we II-IV en VI-VIII verwachten. Mogelijk is dit te wijten aan een slordigheid van Mertens bij het transcriberen, ofwel moeten we ervan uitgaan dat er geen tweede strookje was, maar dat de tekstblokken II, IV, VI en VIII zelf op twee losse fragmentjes stonden; Mertens transcribeerde dan eerst de ene zijde van deze fragmentjes (VIII en VI)²⁷ en vervolgens hun ommezijdes (II en IV).

Hoe dit ook zij, het lijkt me dat we – ook al zijn de fragmenten zelf thans verloren of zoek – dankzij Mertens' brief van 2 januari 1845 toch nog over enige extra materiële gegevens omtrent de strookjes beschikken die de gedrukte editie ons niet levert: het aantal van de strookjes,²⁸ het feit dat ze alle uit hetzelfde folium versneden moeten zijn en de plaatsing of volgorde ervan op dat betreffende folium.

Bibliografie

- Dembowski 1991 – P. F. Dembowski: *Jourdain de Blaye (Jourdain de Blavies): chanson de geste*. Nouvelle édition entièrement revue et corrigée, Paris, 1991.
- Kalbus 1914 – O. Kalbus: *Die Prosafassung des altfranzösischen Apolloniusromans (Jourdain de Blavies)*, Berlin, 1914.
- Kuiper-Biemans 2004 – W. Kuiper en J. Biemans: 'Jourdein van Blaves. Editie van de bewaard gebleven fragmenten'. In: TNTL 120 (2004), p. 211-246.
- Matsumura 1999 – T. Matsumura: *Jourdain de Blaye en alexandrins. Édition critique* (2 vols.), Genève, 1999.
- Mertens 1845 – F.H. Mertens: 'Fragmenten van een oud gedicht (strookjes perkament uit de xive eeuw.)'. In: *Belgisch Museum voor de Nederduitsche Tael- en Letterkunde en de Geschiedenis des Vaderlands, uitgegeven op last der Maetschappy tot bevordering der Nederduitsche Tael- en Letterkunde* 9 (1845), p. 218-220.
- Van Oostrom 2006 – Frits van Oostrom: *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*. Amsterdam, 2006.

Adres van de auteur

Instituut voor Nederlandse Lexicologie
Postbus 9515
2300 RA Leiden
geirnaert@inl.nl

²⁷ Door hem ten onrechte als de rectozijde beschouwd.

²⁸ Mertens heeft het in de ondertitel bij zijn artikel alleen over 'strookjes perkament uit de xiv^e eeuw', het aantal ervan noemt hij nergens.